

Hogy állunk a számvetéssel?

Jegyzetlapok Varsóból

Ideje volna a számvetésnek? Kérdezi újra és újra az ember. Mindig ideje van. És meglehetősen sok az elmaradásunk. A kerek évfordulók csak ismét emlékezetünkbe idézik. Ha száz évről van szó, akkor különösen. Személyes ok miatt nekem még többet mond ez az évforduló. Száz éve született apám. 1914. február 17-én. Ferenc József alattvalójaként, nem sokkal egyéves születésnapja után édesapja kiment – ha nem is önszántából – a doberdói harctérre, ahonnan soha nem jött vissza. 1919 júniusában apám egy falusi ház pincéjében vészelte át Szamuelyék tomboló vérengzését. Később is voltak találkozásai a történelemmel, próbálta kijátszani a sorsot, néha nem is sikertelenül. Szálasit, Rákosit, az ostromot, a kommunista diktatúra szigorúbb és enyhébb szakaszát szerencsésen túlélte. Mint a hódoltság újkori formáját, alkalmazkodván ha kellett, de belső függetlenségét megőrizve. És megélhette azt az időt is, amikor a szocialistának nevezett „rendszer” a történelem szemétdombjára került.

Ez a mostani évforduló mintha kivételesen alkalmas volna a magyar balsors fölidézésére. Hiszen tudjuk jól, a háború kitörésének a hírére a városokban az utcára özönlő lelkes tömeg a XXI. század elejéről visszatekintve az apokalipszis karneváli menetének látszik. Ama „különös nyár-éjszaka” mindmáig kísérteties lidércfénnyel világít. Sokan úgy tartják, nagy történelmi kisiklásunk ezzel kezdődött. A végzetes hanyatlás. Ha úgy tetszik, elkanyarodás mindattól, amit örököltünk: az országot (persze csak az Osztrák–Magyar Monarchia Lajtán inneni részét értve rajta), a nagyhatalmi státust (az is csupán félig-meddig volt a miénk), az alig 18 évvel korábbi millennium pompás fényeit. Ha közvéleménykutatásban tennénk föl a kérdést, vajon történelmünket tekintve sikeres nép vagyunk-e, alighanem a megkérdezettek nagy többsége nemel válaszolna. Ugye emlékszünk még a gyakorta emlegetett példára, hogy kiknek a képét láthattuk tegnapi bankjegyeinken? Petőfiét, Dózsaét, Rákócziét, Kossuthét. Egyikének az élete sem volt sikertörténet. Persze azt is meg lehetne kérdezni: mivel mérhető akkor a siker? Az ország területének nagyságával, lakóinak számával, győztes, hódító háborúkkal, diadalra vitt szabadságharcokkal, a polgárok szabadságával, esetleg jólétével? Ismeretes, Közép-Európában gyakran a nemzet pusztasága léte volt a kérdés. Legalábbis az irodalmi toposz szerint. Nemzethalál, pusztulás képeit sorra megtalálhatjuk romantikus költőinknél. Bár tudjuk, a balti népek esetében már-már valóban szinte vagonkérdés volt a létezésük.

Kiss Gy. Csaba (1945) irodalom- és művelődéstörténész.

Közép-Európa keleti vidékein általában tragikus képet szokás festeni a nemzeti történelemről, a nemzeti sorsdöntő vereségeiről beszél a közösségi emlékezet narratívája, az elvesztett függetlenségről, a szabadságküzdelmek kudarcairól. Önálló, független állami lét nélkül kellett elindulni a modern nemzetvé válás sokszor igencsak göröngyös útján a XIX. század elején. Nemegyszer szinte reménytelennek látszott ez a törekvés. Gondoljunk a szlovénokra vagy a szlovákokra például, mekkora lélekszámú közösségre, mekkora saját területre számíthattak a leendő nemzet tervezésekor. Hevenyészett térségi körképet készítve mégis sikertörténetnek látszik a szlovákoké. 2012 végén a pozsonyi *Týždeň* című hetilap összeállításában így is számolt be legújabb történelmükről. Ki gondolhatta volna akár a XX. század első éveiben is, hogy mi lesz ebből a kis hegyi népből, hogy a század végére független állam lesz Szlovákia, a következő évszázad elején dinamikus fejlődő gazdasággal? Különösebb elemzés igénye nélkül persze hozzá kell tenni, nemzetvé válásukhoz jó háttérrel biztosított a Magyar Királyság, és sokat nyomott a latban a cseh nemzeti mozgalom segítsége és persze a szerencse. De esetük Európa e fertályán inkább kivételnek számít. Térségünk legnagyobb nemzetének, a lengyelnek az önképében ott van a tragikus múlt tudata. Egyáltalán nem tartották magukat a II. világháború győztesének, hiszen éppúgy szovjet megszállás és kommunista zsarnokság lett osztályrészük, mint a vesztes oldalon maradt Romániáé vagy Magyarországé. Ismeretes, hogy 1945 után hosszú évekig harcoltak a Visztula tájain a „kiátkozottnak” nevezett partizánok hazájuk szabadságáért az ún. Lengyel Népköztársaság ellen. A szlovének el szokták mondani, hogy a XVIII. század végén még nagyjából annyian voltak, mint a norvégok vagy szlovákok, két évszázad alatt az asszimiláció és a kivándorlás megtizedelte őket. Tragikus sorstudat a horvátoké is, a délszláv integráció romantikus úttörőinek az első jugoszláv államban még annyi önállóság sem jutott, mint társországként Szent István koronája alatt, a titói kommunizmus idején pedig még saját nyelvi különállásukért is meg kellett küzdeniük, és csupán borzalmas háborúban tudták kiverekedni függetlenségüket. Folytathatjuk a szerbek példájával, akiknél identitásuk egyik alaptörténete a mítosszá emelt tragikus rigómezei vereség (igen, ez az a Koszovó, a nemzet középkori bölcsője, ahol a XX. század végére 10 százaléknál kevesebb szerb maradt). Akiknek nagynemzeti tervük évtizedeken át tartó sikerek után a mienkéhez hasonlóan – a végkifejletben drámák sorozataként – kudarcot vallott. Csak mintegy háromnegyed évszázaddal később. Hogy a bosnyákokat már ne is említsem, Európa egyetlen autochton muzulmán népét, akiket a XIX. század közepétől egyre jobban szorított a szerb és a horvát nacionalizmus, s akiknek emberöltőnként – a második világháború alatt épp úgy, mint huszonegynéhány éve – vérfürdővé vált hazájuk.

A modern nemzet megteremtéséhez sok tekintetben hasonlóan kezdtünk hozzá, nem számolván Közép-Európa nemzetiségi-vallási-civilizációs sokszínűségével, sajátos határvidék jellegével. Próbálkozásainkban a hazai más nyelvűek és a szomszédok rovására készítettük terveinket, nemegyszer a térségünket „rendezni” kívánó nagyhatalmak segítségét igénybe véve. Legyen az akár a náci Németország, akár a bolsevik Szovjetunió. Elmondhatjuk, a XX. század szintén a nacionalizmus százada volt térségünkben. Nem lehet ezekről a folyamatokról egy nemzetre szorítkozva számadást készíteni!

Úgy tetszik, példátlan méretű trianoni tragédiánkba belefeledkezve mi nem vagyunk képesek tágabb összefüggésekben szemlélni mindazt, ami történt. A Trianongörccs mintha megbénítaná a gondolkodásunkat. Nem segítette a föloldást, inkább nehezítette, hogy a kommunista korban nem volt szabad beszélni róla. El kellett felejteni.

És akadt olyan buzgó tollforgató akkortájt, aki büszkén hirdette a Népszabadságban, hogy örökre eltűnt Ungvár, ezentúl már csak Uzsgorod van. Egy-két nemzedék így tanulta nálunk a történelmet-földrajzot. Nincs mit csodálkozni azon, ha a mai magyar köztisztviselő – magyar levelében – Rijekát olvashatunk Fiume helyett. A német diplomaták hivatalos levélben mostanában is magától értetődően írnak Breslaut vagy Danzigot a lengyel Wroclaw és Gdańsk helyett. Mert lehet ugyanannak a városnak másik nyelven más neve. Nálunk ennek az elhallgatásnak (később azután a posztkommunista politika is hasonló húrokon játszott) a délibábok föltűnése lett a következménye. Valóságos ismeretek, tárgyilagos szemlélet, a tankönyvek gondos kiegészítése (mit tudnak a ma 8 osztályt végzettek a határon túli magyarokról?) helyett édes-bús nosztalgia, Székely himnusz, Krasznahorka büszke vára, 64 vármegye (ha éppen nem is volt annyi). Ez kell a magyarnak? Mintha tálcán kínálnánk szomszédainknak és a nemzeti identitás hazai lebecsülőinek az érveket.

A számvetés nem szokott a vágyképek nyelvén beszélni. El kell mondani azt is, ami nem fér a szűk látókörbe. Hogy például a régi Magyarország nem volt egészében magyar ország. Még a magyar szempontból legkedvezőbb, 1910-es népszámlálás szerint is az ország lakosságának mintegy 47 százaléka nem volt magyar anyanyelvű. Ez gyakran kimarad az emlékezetből. A gépkocsira kitett matricák még Horvát-Szlavonország határát sem szokták föltüntetni a térképen, pedig 1868-ban tárgyalások alapján született róla megegyezés a két fél között. Akárhogyan következett is be a katasztrófa, a külső nagyhatalmi meghatározottságok, a diplomáciai manipulációk mellett a magyar mulasztásokról sem lehet megfeledkezni. Az 1918 előtti fél évszázad alatt elkövetett hibákról, nem csak 1918 őszenek fatális döntéseiről. Vitathatatlan, hogy gyökeres fordulatot jelentett történelmünkben az első világháborút lezáró béke, de mintha nem volnánk hajlamosak azt a szemléleti keretet elfogadni, amelyet már 70-80 éve világosan körvonalazott Németh László, hogy egyike vagyunk Közép-Európa kis és közepes nemzeteinek. Egyiknél sem jobbak vagy rosszabbak. A nagy történelmi sorsfordulatok velük együtt mozdítanak bennünket. Így történt 1989-ben és azután is.

A XX. századi magyar történelem nagy fordulatai után rendre elmaradt a józan, önkritikus, ám nem deheroizáló számvetés. És ezt nem is annyira a történetírásra értem, hanem a közösségi emlékezetre, a múlt továbbörökített képére, értelmezésére, amihez persze a történetírók adtak muníciót. A legtöbbször egymásnak szögesen ellentmondó értelmezések feleselnek egymással. Egyszerűsítő fekete-fehér képek. Jellemző ez például 1918 őszenek vagy az 1919-es kommünnek a bemutatásában. Manicheisztikus sémákhoz kell igazodni. Nem szólni a vörös terrorról, csak a fehérről, vagy éppen fordítva, fölnagyítani hol az egyiket, hol a másikat, kinek melyikre van szüksége. Pedig nyilvánvalóan összetartozik a kettő. Nem lehetünk büszkék Közép-Európa első totalitárius rendszerére, de bírálatában nem föltétlenül a neobarokk Magyarország terminológiájára van szükség. Az első világháborút lezáró békerendszer tragikus mulasztások sorozata (nem pedig csupán néhány bűnbak) és kedvezőtlen nemzetközi körülmények következtében lett olyan, amilyen, de az okok és összefüggések elemzése közben nem lehet megfeledkezni arról, hogy milyen hiányosságai és súlyos hibái voltak a magyar államnemzetet építő politikának. Amelynél persze jottányival sem voltak jobbak az utódállamok romantikus mítoszra épülő nacionalizmusai (a csehszlovák vagy délszláv nemzet ideológójára gondolok). A kiegyezés utáni évtizedekben jelentős számú nem magyar anyanyelvű népesség lett magyarrá, 1920 után ez a tendencia megfordult, száz-

és százezrek lettek románná, „csehszlovákká” és „jugoszlávvá”. Történeti demográfus legyen a talpán, aki hiteles és pontos mérleget tudna készíteni a nemzeti identitás közép-európai változásairól.

Nagyon fontos mozzanat, hogy az első világháború után gyökeresen megváltozott nálunk és szomszédainknál is a nemzet fogalmának értelmezése. Trianon egyben a magyar liberális nemzetfogalom csődjével is szembesítette a kortársakat, azzal, hogy a politikai nemzet nyitott fogalma (ami egyébként a velünk élő nem magyarok egyik fő sérelme volt), az asszimiláció lehetősége és szorgalmazása az oktatási rendszeren keresztül végső soron ilyen „eredményhez” vezetett. E kiábrándulásnak a negatív következményei közé tartozik az asszimiláltak (köztük a hazai zsidóság) iránti bizalmatlanság növekedése is.

1944–1945 katasztrófái után ismét elmaradt a józan számvetés. A Horthy-korszak jogos bírálataira, a vészkorszakkal, a zsidóság nagy tömegeinek kegyetlen elpusztításával szembenéző őszinte szándékra (Bibó István!) is árnyékot vetettek a körülmények, hogy a megszálló idegen hatalom fokozatos berendezkedésének idejéről volt szó. Azt talán nem is szükséges megemlíteni, hogy mit jelentett a közösségi emlékezet szempontjából a kommunista diktatúra sztálinista szakasza. Amikor Horthy-fasizmusról szólt az állami propaganda (és a tankönyvek – egészen a hatvanas évek végéig!), vörös zászlóval fölékesített nemzeti hősokról beszéltek, Kossuthról, Petőfiről, Tánccsicsról, akiket a kommunizmus elődjeként ünnepeltek. Azután pedig a kádári korszakban meg a Molnár Erik-féle csavarral Rákosiék nacionalizmusáról beszéltek, mintha 1956 októberében a forradalomnak az egyik célja nem éppen a függetlenség, a nemzeti méltóság megbecsülése lett volna (nézzük csak végig, ama pontokból hány követelte a nemzeti szimbólumok visszaállítását). A forradalom utáni körmönfont okoskodásnak a célja valójában a nemzeti függetlenség úgymond elavult gondolatának a lejáratása volt.

Varsóban az 1989. június 4-ei – csupán részlegesen szabad – választások napján este a televízió népszerű bemondónője egyszerűen bejelentette: ma véget ért a kommunizmus Lengyelországban. Nálunk elmaradt a jelképes búcsú a kommunista rendszertől és az idegen megszállástól. Alig akarta észrevenni a magyar társadalom, hogy negyvenhat év után kivonultak a szovjet csapatok az országból. Valódi öncsalásnak tartom, ami akkoriban történt. A kádári gulyáskommunizmus magyarja nem akart szembenézni azzal a korszakkal, politikával, ideológiával, amelyben évtizedeket töltött. Magyarázható ez persze azzal, hogy szembe kellett néznie olyan súlyos gondokkal, mint a munkanélküliség, az elszegényedés – a szerény és stabil jólét ideje után. Arról ugyan nem világosították föl, hogy életszínvonalát hitelekből tartották fenn.

Ami viszont nehezen érthető, hogyan születhetett meg a történetírók apológiája a kádárizmusról. Érdemes volna ezt a rózsaszínűre fényezett képet szembesíteni azzal, amit az írók készítettek a hatvanas-hetvenes „nagyszerű” konszolidációjáról, amelyet mentális katasztrófával tartottak egyenértékűnek. Művek és szerzők hosszú sorát említhetném, mondjuk Fejes Endrével kezdve Karinthy Ferencen, Csoóri Sándoron, Csurgó Istvánon, Konrád Györgyön át Galgóczi Erzsébetig és másokig. Történelmünkben nem először: az irodalom tükre látszik hitelesebbnek.

Úgy gondolom, hosszú útra és következes szembenézésre van szükség az igazi számvetések elkészítéséhez. Természetesen ezek nem lehetnek egyoldalúak, látszani kell rajtuk a különböző színárnyalatoknak, elfogadván a közösségi emlékezet összetett mivoltát. A XX. századi múlt földolgozása nélkül nem beszélhetünk nemzeti összetartozásról.